

Jonckvrouwen, Maegden ende Weduwen binnen onsen stede

De laatmiddeleeuwse kloosters van Medemblik

In de laatmiddeleeuwse steden in de Nederlanden waren sommige kloosters een actief onderdeel van de samenleving, bijvoorbeeld de gemeenschappen die leefden volgens de derde regel van Sint Franciscus, conventen genaamd. Aangejaagd door de Moderne Devotie-beweging van Geert Grote waren dit huizen van broeders of zusters, die een middenweg vonden tussen een vroom leven en interactie met de stadsbevolking.

Medemblik heeft twee vrouwengemeenschappen gekend: het Mariaconvent en het Catharinaconvent. Begin 2014 is in het kader van een studieopdracht voor de Vrije Universiteit opnieuw onderzoek gedaan naar de conventen. De bestaande schaarse informatie is geactualiseerd met nog niet eerder verwerkt of bestudeerd bronmateriaal, wat heeft geleid tot enkele nieuwe inzichten.¹

Over de beide Medemblikker conventen zijn niet veel feiten bekend. De kloosters hebben geen eigen kroniek of geschriften nagelaten en veel tastbare overblijfselen zijn er evenmin.² Stadschroniqueur Dirk Burger van Schoorel vermeldt slechts zijdelings het bestaan van één van hen daar waar hij schrijft over 'het Klooster' dat bij de stadsbrand van 1555 noodlottig 'in koolen geleyd' werd.³

Uit andere bronnen zijn namen van enkele bewoners, voogden, maters en paters te herleiden, alsook het grondbezit en de belastingplichten van de conventen. Maar niet veel meer dan dat. Met de schaarse kennis is de lokalisering wellicht de grootste onduidelijkheid. Alleen over het weeshuisgebouw kunnen we met zekerheid stellen dat hier eens een klooster in gevestigd is geweest, al was dit niet voor lange tijd.

Dit artikel poogt op hoofdlijnen samen te vatten wat we wel en niet weten over het Maria- en Catharinaconvent. Met de specifieke feiten en kennis over soortgelijke vrouwenkloosters in andere Hollandse steden is het mogelijk om enigszins een beeld te vormen van dit stukje religieus leven in laatmiddeleeuws Medemblik, een leven dat formeel aanvang in 1395 en met de Hervorming abrupt ten einde kwam in 1572.⁴

De eerste vermeldingen en grootste vraagstukken

De oudste vermelding van het bestaan van een convent, of preciezer geformuleerd: de voorloper daarvan, stamt van 22 april 1395.

Het betreft een charter waarin de graaf van Holland, Albrecht van Beieren, zijn bescherming verleent aan een vereniging samenwonende 'jonckvrouwen, maegden ende weduwen [...] binnen onsen stede'. De hertog wil dat deze vrouwen een geestelijk en zedelijk leven zullen leiden onder Gods geboden. Van de baljuw en het gerecht van Medemblik wordt daarom verwacht dat zij stedelingen berechten die de zusters hinderen in hun geestelijke taken.⁵

Ook Albrechts echtgenote Margaretha van Kleef had het goed voor met de Medemblikker zusters: op Sacramentsavond 1398 bezocht zij de vrome vrouwen en schonk hen 14 gulden florijn.⁶ Het aandoen en begunstigen van religieuze instellingen tijdens reizen door hun gebieden was de graven in deze tijd niet vreemd. In de jaren 1396-1399 verbleef Albrecht in het noorden van Holland voor zijn veldtochten tegen de Friezen. Margaretha verbleef in dezelfde periode in deze regio.⁷

We weten uit het charter van graaf Albrecht dat het eerstvermelde Medemblikker klooster zich ten zuiden van de Bonifaciuskerk bevond. De precieze locatie is echter met de ons bekende gegevens niet te bepalen. Desondanks is dat door sommige historici in het verleden wel degelijk gedaan, zoals door de inventarisopsteller van het Medemblikker stadsarchief C.J. Gonnet (1915). Hij categoriseerde een oudere bron dan het charter uit 1395 onder het Mariaconvent, te weten de schenking van een stuk land door Broeder Broederssoone aan de graaf van Holland genaamd 'die werfe', liggende aan de zuidzijde van de kerk.⁸

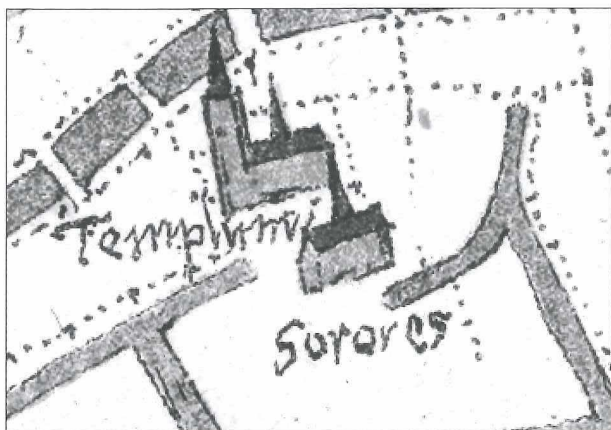
De vereniging vrouwen die van Albrecht bescherming verkreeg, woonde 'op ten werve aen den Zuydzyde van den kercken'.⁹ Het is mogelijk dat het hier hetzelfde stuk grond betreft, maar met zekerheid is dat niet te stellen. Gonnet heeft het echter wel met elkaar in verband gebracht. Het is niet de enige onduidelijkheid. Tevens is namelijk onbekend waarom Gonnet beide bronnen categoriseerde als behorend tot het Mariaconvent en niet het Catharinaconvent, alsook waarom hij stelt dat specifiek het Mariaconvent in 1555 in vlammen opging. De inhoud van de bronnen geeft geen aanleiding om dergelijke uitspraken te doen.

Over het Catharinaconvent schrijft Gonnet dat het gelokaliseerd was 'op den hoek van de Breestraat' en dat het daarom de voorloper van het weeshuis was.¹⁰ Waar die kennis op is gebaseerd, laat zich wederom gissen.

Gonnets keuzes zijn invloedrijk geweest op latere historici zoals Van Heel (1939) en Schoengen (1942), auteurs van nog altijd toonaangevende kloosterverzamelwerken. In hun beschrijvingen van de Medemblicker kloosters hebben zij zich grotendeels op Gonnet gebaseerd of hem zelfs letterlijk overgeschreven, waarbij moet worden opgemerkt dat nauwgezette bestudering leert dat zij dit niet aangeven in hun bronnenverantwoording.¹¹

Wat kunnen we dan wél met zekerheid over locaties en naamgeving van de conventen zeggen? Het antwoord is enigszins onbevredigend en luidt simpelweg: weinig. Voor een gedeelte hangt die onduidelijkheid samen met het onderscheid dat in diverse authentieke bronnen in het stadsarchief wordt gemaakt tussen niet het Maria- of Catharinaconvent, maar tussen het 'grote' en 'kleine' convent. Bij aanvang van dit onderzoek waren na de eerste inventarisatie daarom een drietal vragen concreet aan de orde:

- 1) Waar hebben de conventen zich bevonden en welk convent huisvestte in het gebouw dat later tot weeshuis werd bestemd?
- 2) Hoe zijn de benamingen groot en klein convent te verbinden aan de officiële namen?
- 3) Welk convent is de voortzetting van de verenigde vrouwen uit 1395?

Afb. 1: Het convent op de stadkaart van Jacob van Deventer (ca. 1560), ten zuiden van de kerk.

De locatie(s)

Ergens tussen 1395 en 1436 zag het tweede verbond van samenwonende vrouwen het licht. Dat weten we omdat in 1436 de biechtvader van het Enkhuizer Ursulaconvent Jacob Jacobsz Smit in zijn testament liet opnemen dat hij twee Rijnsgulden schonk aan 'elk convent van zusters in Medemblick'.¹² Dus toen Margaretha van Kleef in 1398 de 'beghine hove' van Medemblick aandeed is het mogelijk dat er toen al twee conventen bestonden. Wellicht hebben zij zelfs in één gebouw gezeten, al is dat niet heel waarschijnlijk.¹³ Op basis van twee stadskarten acht ik het waarschijnlijk dat er in de loop van de vijftiende eeuw twee afzonderlijke begijnhoven zijn ontstaan.

Zo tekende Jacob van Deventer op de oudst bekende stadskarte van Medemblick rondom 1560 een gebouw met een torentje getiteld 'sorores' (Latijn voor zusters), te zien op afbeelding 1. Dit is de situatie van ná de stadsbrand. Helaas hebben we geen bron van vóór 1555. Van Deventers lokalisering kunnen we als betrouwbaar beschouwen aangezien hij deze kaarten nauwgezet moest maken in opdracht van de Spaanse koning Filips II, die ze voor militaire doeleinden gebruikte. Het lijkt alsof het gebouw op min of meer dezelfde breedtelijn van de kerk staat waardoor het lastig is deze te identificeren als het latere weeshuisgebouw. Daarvoor staat het teveel naar het oosten. Het staat desondanks weer teveel naar het westen als we het vergelijken met de lokalisering op een stadsplattegrond van circa dertig jaar later.

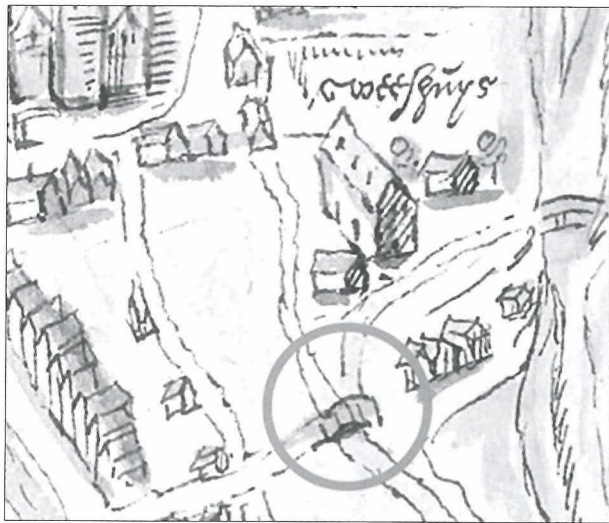
De anonieme tekenaar van het Beleg van Medemblick schetste in 1588 een 'bagynhoff' achter de Nieuwstraat. Het beslaat het gebied van grofweg het voormalige postkantoor en het Van Houweninpark, te zien op afbeelding 3. In een ordonnantie van Willem van Oranje uit oktober 1575 wordt in meervoud van begijnhoven gesproken, daar waar hij bepaalde dat de opbrengst van de goederen bestemd werden voor het onderhoud van de weeskinderen.¹⁴ Samen met de beide tekeningen zou dat voldoende aanleiding kunnen zijn om aan te nemen dat er zeker tussen 1560 en 1575 twee begijnhoven waren, maar waarschijnlijk ook al eerder.

Op de kaart uit 1588 is wel al onmiskenbaar het huidige weeshuisgebouw te herkennen. Het precieze bouwjaar is onbekend, maar dit moet in ieder geval vóór de bepalingen van Willem van Oranje uit 1575 zijn geweest. In dat gebouw hebben ten tijde van de opheffing van de conventen al zusters gewoond, sommigen van hen werden in de jaren daarna uitgekocht.¹⁵ Toch zal het vermoedelijk niet vóór 1560 al gebouwd zijn, anders had Van Deventer het waarschijnlijk ook al getekend.

Een andere aanwijzing dat dit gebouw onder stedelingen bekend heeft gestaan als klooster (ondanks dat het dit toen officieel niet meer was) is een resolutie van burgemeesters en vroedschap van december 1577. Daaruit is op te maken dat het stadsbestuur een brug heeft laten aanleggen vanaf de noordzijde naar een werf met huizen 'bij westen 't grote convent'.¹⁶ Op de tekening van 1588 is een aantal huizen bewesten het weeshuisgebouw te zien waarnaar een brug loopt vanaf de noordzijde, zie afbeelding 2. Dit is waarschijnlijk de situatie waarnaar verwezen wordt in de resolutie.

De conclusie luidt dat het 'grote convent' als eerste huisvestte in het weeshuisgebouw, maar vermoedelijk pas ná 1560. Voor de overige locaties van de conventen door de jaren heen kan niet precies aangegeven worden waar zij zich hebben bevonden.

Slechts een globale afbakening is mogelijk: het gebied tussen de huidige Breedstraat en het Bagijnhof, en tussen de Torenstraat en de Nieuwstraat.

Afb.2: Detail van het weeshuisgebouw en de brug waarnaar verwezen wordt in de resolutie.

Afb.3: Detail van het Bagijnhof achter de Nieuwstraat.

Het grote en kleine convent

De reeds vermelde resolutie van burgemeesters en vroedschap is één van de vele bronnen in het stadsarchief waarbij men niet de officiële naam van het convent vermeldt. Om te kunnen bepalen wat het grote en kleine convent is geweest, heb ik gebruik gemaakt van gegevens over hun grondbezit in de jaren tussen 1544 en 1567. De zogenaamde kohieren van de tiende penning (belastingregisters) sommen het grondbezit per convent op in vijf verschillende jaren.

Alleen in het jaar 1544 wordt het grondbezit gecategoriseerd onder de officiële naamgevingen Maria- en Catharinaconvent, in de jaren daarna steeds onder de termen klein en groot convent.¹⁷ Uit de verschillen en overeenkomsten van de opsommingen in de belastingregisters is de conclusie te trekken dat het Mariaconvent als 'groot' door het leven ging en het Catharinaconvent als 'klein'. Een andere aanwijzing zijn bronnen rondom Gerrit Jansz Vischer, die in sommige bronnen als pater van het Catharinaconvent wordt genoemd en in andere bronnen als pater van het kleine convent. Hij had in theorie echter pater van beide conventen kunnen zijn.

Desondanks zijn zeer recent alle vermoedens bevestigd, toen in juli 2014 bronnen uit het stadsarchief beschikbaar kwamen die bij de start van dit onderzoek in januari 2014 nog in restauratie waren. Uit de eigendomsbewijzen van het weeshuis leren we over twee zusters die na de opheffing van de kloosters afstand doen van hun goederen. Het betreft Elschen Dircksd, eertijds zuster in het 'sinte marien ofte grootte convent'¹⁸ en Folckou Sijvertsdr, eertijds zuster in het 'sinte catrijneconvent oft clene clooster'.¹⁹ De belangrijkste conclusie die men hieruit kan trekken, is dat het weeshuis voorheen niet het Catharina-, maar het Mariaconvent huisvestte en Gonnet het niet bij het juiste eind had.

Religieuze status en achtergrond

Nu de naamgevingkwestie en lokalisering zijn behandeld, rest de vraag onder welke officiële naam het vrouwenverbond van 1395 later door het leven is gegaan. Hoewel het niet met 100% zekerheid te stellen is, lijkt het mij het meest logisch dat dit het Mariaconvent is gaan heten. Een belangrijke factor daarbij is de grafelijke aandacht voor de Mariadevotie, een traditie die zich in het grafelijke huis rond 1300 had ontwikkeld.²⁰

Met de graaf van Holland als beschermheer is een keuze voor de naam Maria geen onwaarschijnlijke. Het verkrijgen van bescherming van een wereldlijke machthebber was overigens een noodzakelijke voorwaarde om überhaupt als klooster te kunnen bestaan. Conventen verkeerden namelijk op een precair snijvlak van religie, (stedelijke) overheid, maatschappij en kerkrechtelijke status, terreinen die destijds innig met elkaar verweven waren en niet zelden hevig konden botsen.

Ten eerste was het zaak een officiële kloosterregel na te leven. De zusters (officieel heetten ze tertiarsen) van het Maria- en Catharinaconvent leefden volgens de rechten en plichten van de derde regel van Sint Franciscus. Met deze in 1289 door paus Nicolaas IV goedgekeurde regel voorzag de Kerk in een formeel geaccepteerde monastieke 'middenweg'; een vorm van kloosterleven zonder de verplichting voor ingezetenen om de traditionele drie kloostergeloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid af te leggen.

Vrouwen voorkwamen daarmee dat zij onder clausuur kwamen te staan en voorgoed in immobiele anonimiteit achter de kloostermuren verdwenen.²¹ De derde-orderegels voorzagen in een maatschappelijke behoefte in de late middeleeuwen om een religieus leven te kunnen leiden, maar niet volledig afgescheiden te raken van de buitenwereld (zoals familieleden). Ook was het bij een derde-orderegeler beter mogelijk om als kloosterlingen arbeidsactiviteiten (zoals spinnen en weven) te ondernemen om in inkomsten te voorzien, terwijl de traditionele kloosters financieel voornamelijk leunden op schenkingen en hoge bruidsschatten van intredende leden uit (meestal) adellijke families.²²

De Medemblicker conventen waren aangesloten bij het Kapittel van Utrecht, een overkoepelend kloosterverbond.²³ Het Kapittel was ontsprongen uit de religieuze Moderne Devotie-beweging, geïnspireerd op de hervormingsidealen van Geert Grote (1340-1384). Deze Deventer boeteprediker pleitte voor een eenvoudig leven in gemeenschappelijkheid naar het vroegchristelijke voorbeeld van de apostelen, in sterk contrast met de destijds pompeuze en materialistische expressie van de Kerk.

Mede dankzij het succes van de Moderne Devotie en hun eenvoudige kloosters kende het stedelijk leven in de Noordelijke Nederlanden vanaf het einde van de veertiende eeuw een grote religieuze opleving.²⁴ Met name vanwege het toegankelijke karakter schoten in het bijzonder de vrouwengemeenschappen als paddenstoelen uit de grond.

Men kon zonder bruidsschat intreden, waardoor een religieus leven mogelijk werd voor dames uit alle sociale lagen van de bevolking: 'Jonckvrouwen, Weduwen ende Maegden'. Geert Grote voorstond tevens een toegankelijke religie waarin een belangrijke focus lag op het lijden van Christus, de Maria-devotie en individueel lezen en schrijven.

Geert Grote's Getijdenboek, geschreven in de volkstaal, groeide in de late middeleeuwen uit tot het meest gelezen boek in de Noordelijke Nederlanden.²⁵ Praktisch iedereen kon op enige wijze een vorm van devoot leven gaan leiden.²⁶ In de loop van de vijftiende eeuw maakte het Kapittel van Utrecht desondanks wel een proces van verkloosterling en ontwikkeling naar een strengere levenswijze door: privébezit werd verboden in 1464 en de verplichting tot het afleggen van een of meer geloften werd ingevoerd in 1485. Een intrede werd daarmee een onherroepelijke keuze voor het leven.²⁷

De stichting van een religieuze gemeenschap lag zeker niet altijd bij de Kerk zelf. Zo kon het initiatief bijvoorbeeld ook liggen bij een vermogende weduwe met een idealistisch bekeringsideaal of een rijke stadsmagistraat die wilde getuigen van zijn voorname geestelijke gezindheid.²⁸ In het geval van Medemblik zijn geen gegevens bekend met welke motivatie of door wie de conventen zijn gesticht. Maar het ontstaan van het eerste (en wellicht ook tweede) convent in Medemblik is ongetwijfeld aangejaagd door Paulus Albertsz.

Afb. 4: Het weeshuisgebouw in 2011, oorspronkelijk huisvestte het kortstondig het Mariaconvent.

Deze Medemblicker stads priester was een prominent figuur in de beginjaren van de Moderne Devotie. In zijn tijd verkeerde hij in de hoogste kringen van de beweging en werkte hij onder andere samen met Floris Radewijns, die Geert Grote had opgevolgd als voorman. Paulus manifesteerde zich als stichter en biechtvader van diverse zuster gemeenschappen boven Amsterdam, waaronder het bekende klooster Nieuwlicht in Westerblokker. Tevens behoorde hij tot de selecte groep geestelijken die rond 1399 het initiatief had genomen tot de oprichting van het Kapittel van Utrecht. Paulus spande zich bij de oprichting van het Kapittel in voor het verkrijgen van diverse kerkelijke privileges voor de aangesloten conventen en om officiële erkenning van Rome en de bisschop te verkrijgen.²⁹ Deze priester moet een bijzondere Medemblicker zijn geweest, een man die zeker nog eens een apart uitgebreid onderzoek verdient.

Het dagelijks leven

Om een beeld te krijgen van het dagelijks leven van de Medemblicker zusters moeten we ons baseren op algemene kennis over de vrouwenconventen van het Kapittel van Utrecht. Gebruikelijke en vaste rituelen van de zusters waren het dagelijks bidden van de getijden, het individueel lezen van religieuze werken, het voeren van een dagelijkse mis en het tweemaal daags gezamenlijk eten.

Een groot gedeelte van de tijd ging op aan het uitvoeren van memoriediensten. Daarbij baden zusters voor het zielenheil van de stad, de bisschop, de paus of specifieke personen en hun families zoals hun (overleden) begunstigers, ingezetenen en beschermheren. Memoriediensten dienden in sommige gevallen als inkomstenbron een financieel belang.

Naast het geestelijke werk hielden de zusters zich bezig met handenarbeid, agrarisch werk op het beghijnhof of textielnijverheid. De dagelijkse leiding was in handen van de matrix, zij zag toe op het juist naleven van de statuten en bewaakte de religieuze plichten. Een procuratrix verzorgde de materiële zaken en het uitvoeren van formeel-juridische handelingen berustte bij een bestuur van (meestal) senioren zusters. Overkoepelend toezicht werd verzorgd door een biechtvader. Hij was verantwoordelijk voor de zielzorg en disciplineren van zusters, alsook het preken, afnemen van de biecht en toedienen van de sacramenten.³⁰

De verhouding met de stad moest nauwkeurig bepaald worden omdat er met het leven in een klooster diverse economische en fiscale omstandigheden aan de orde waren. De kloostergeschiedenis van Holland kent vele voorbeelden van conflicten hieromtrent. Zo kon de lakennijverheid van zusters ergernis opwekken bij gilden die slecht konden concurreren tegen een instelling met lagere productiekosten en belastingvrijstellingen.

Het erfrecht vormde ook een pijnpunt omdat de goederen en guldens die via intredes, schenkingen en rente-inkomsten de kloosters binnenkwamen 'in dode hand' verdwenen als gemeenschappelijk kloosterbezit.³¹ Na het overlijden van kloosterlingen vervielen de bezittingen niet aan familie buiten de kloostermuren. Tevens hoefde het klooster er geen of amper belastingen over te betalen. Als de graaf van Holland weer eens de belastingdruk van een stad opvoerde, of er anderszins zware economische tijden aanbraken, leidde dit tot spanningen en niet zelden zelfs tot geweld.

Niet voor niets wisten steden als Gouda, Delft, Amsterdam en Leiden al vroeg in de vijftiende eeuw privileges bij de graaf te verkrijgen om de vorming van nieuwe conventen een halt te kunnen toeroepen. De economische en fiscale kwesties stonden in contrast met de goede devote werken van broeders of zusters (die het zielenheil van de gehele stad bevorderden). Kloosters en de stedelijke gemeenschap onderhielden daarom in zekere zin een haat-liefdeverhouding.³²

Van het Maria- en het Catharinaconvent hebben we helaas geen informatie over hun arbeidsactiviteiten, desondanks wijzen de bronnen er op dat de zusters van Medemblick niet armlastig waren. De cijfers liegen er niet om: voor een geestelijke belastingaanslag over de opbrengsten uit grond en huizen in 1474 betaalde het Mariaconvent 27 pond, het Catharinaconvent iets meer dan 7 pond. Samen bezaten zij daarmee significant meer dan bijvoorbeeld de parochiekerk, die slechts voor iets meer dan 2 pond werd aangeslagen.³³ Ze zullen destijds ook een flink aantal zusters te onderhouden hebben gehad. De ambtenaren van de Staten van Holland noteerden bij hun belastinginventarisatie in 1514 dat er 'te Medemblyck twee vrouwenkloosters mit omtrent 100 susters' waren. In totaal telde de stad dat jaar 321 huishoudens.³⁴

Een flinke inkomstenbron van de conventen vormde de renteopbrengsten voor het gebruik van hun agrarische landerijen. Het Mariaconvent bezat in 1544 in Medemblick in totaal minimaal 35 morgen (oppervlakte maat vergelijkbaar aan iets minder dan een hectare) land, het Catharinaconvent 25 morgen.³⁵ Uit andere bronnen is bekend dat zij ook buiten de stad nog land hadden, gelegen in onder andere Twisk, Wervershoof, Sijbekarspel, Zwaag en Oostwoud.³⁶ Ook leenden de conventen geld uit aan derden, waarover jaarlijks rente-inkomsten werden ontvangen. In sommige gevallen ging het om flinke sommen geld. Zo leende omstreeks 1550 Jacob Heure uit Winkel bij het Mariaconvent 180 carolusgulden en Jacob Willemsz uit hetzelfde dorp 200 carolusgulden, Albert Jansz uit Wervershoof was het convent 150 gulden verschuldigd.³⁷ Ook het Catharinaconvent zat vermoedelijk goed in de slappe was. Van Wouter Jansz uit Enkhuizen ontving het in 1547 de terugbetaling van een lening van 100 carolusgulden.³⁸

Afb.5: Majolica schotel met de tekst 'Christus'. Gevonden tijdens opgravingswerkzaamheden in het Begijnhof in juni 2014.

Toenemende onrust en opheffing

De periode na de stadsbrand van 1555 heeft de nodige beroering gekend voor de conventen. Het in vlammen opgaan van (hoogstwaarschijnlijk) het Mariaconvent moet een ingrijpende gebeurtenis zijn geweest. Maar in de kleine twintig jaar daarna waren de gemoederen hoog aan het oplopen met de strijd tussen Filips II en Willem van Oranje. De rooms-katholieke kerk was toen al decennia niet meer de enige onbetwiste religie en stond in geheel Europa ter discussie.

In de Nederlanden nam het aantal incidenten rondom kloosters sterk toe in de tweede helft van de zestiende eeuw. Ook in de Medemblicker archieven komen we voorbeelden tegen, echter blijft het daarbij gissen naar achtergrond, duiding en context. Bijvoorbeeld naar de motieven van ene Heertsen Ruppis om in januari 1561 geweld aan te richten in het begijnhof van het Catharinaconvent, waarvoor hij door het stadsgerecht werd veroordeeld.³⁹

En wat waren de motieven van Lysbet Cornelis, de zuster die rond diezelfde periode op een goede dag haar goederen in een schuit had geworpen, deze eigenhandig het begijnhof had uitgepeddeld en samen met een zekere Albert naar het Keern in Hoorn was gevaren. Nadat zij voor de schepenen van Medemblick had getuigd dat ze uit eigen wil het klooster had verlaten, werd Albert een week later vrijgesproken van de aanklacht dat hij haar had ontvoerd.⁴⁰

Uit een bron van juni 1569 leren we dat het Catharinaconvent bewaakt werd: pater Gerrit Jansz Vischer getuigde voor de schepenen dat hij op een zekere late avond in mei samen met andere bewakers en de stadswachter tevergeefs de stad had afgezocht naar 'boeven' die van plan zouden zijn geweest twee zusters 'weder wech te nemen'. De zusters waren al eens eerder zonder toestemming weggelopen. In de Nederlandse kloostergeschiedenis zijn er rond deze periode diverse voorbeelden te vinden van weglopende zusters, evenals het bewaken van kloosters en kerken na de Beeldenstorm.⁴²

De periode van de Hervorming moet ook in Medemblik zijn sporen hebben nagelaten. Op zijn minst zal men zich bewust zijn geweest van de politieke en religieuze onrust in den lande. Medio 1572 gaf Willem van Oranje alle stadsbesturen de opdracht om de geestelijke goederen te inventariseren, de jurisdictie hierover verviel tevens naar het wereldlijk gezag. Hoewel de prins de religievrijheid had afgekondigd besloten de Staten van Holland in 1573 om de katholieke eredienst te verbieden, in mei 1575 verkregen de steden het dispositierecht van kerken en kloosters, en in mei 1577 werden zij ook officieel eigenaar van de goederen die binnen de stadsgrenzen lagen. Willem van Oranje bepaalde echter wel dat steden een alimentatieplicht hadden naar alle zusters die niet in staat zouden blijken zichzelf in levensonderhoud te kunnen voorzien na de opheffing van de kloosters.⁴³

Het is niet bekend hoe de ontwikkelingen in deze periode op lokaal niveau precies verlopen zijn voor het Maria- en het Catharinaconvent. In de stadsrekeningen lezen we dat het Mariaconvent in 1563 bezoek kreeg van Carel de Smijter. Deze rechtsgeleerde heeft daar mogelijk informatie ingewonnen naar de eventuele aanwezigheid van ketterij, al is het niet aannemelijk dat de zusters hiervan beschuldigd werden, eerder een biechtvader. De Smijter was ook de man die twee jaar daarvoor door het Hof van Holland naar Hoorn was gestuurd om te achterhalen wat er waar was van geruchten over bestuurlijke nalatigheid in de ketterijbestrijding.⁴⁴

Het Mariaconvent ontving in april 1568 de betaling voor 14.500 stenen, hiervan hadden zij nieuwe huizen 'getimmerd'.⁴⁵ Het zou erop kunnen wijzen dat zij destijds het kloosterterrein aan het ontmantelen waren. Misschien wel vanwege de religieuze perikelen en een teruglopend aantal zusters, maar mogelijk ook vanwege het gegeven dat ze toen al de nieuwe huisvesting (het weeshuisgebouw) hadden betrokken.

Ze hebben er echter niet lang hun woongenot gehad: tussen 1573 en 1576 kwam het beheer van de geconfisqueerde goederen onder de hoede van de zogeheten godshuisvoogden. Willem van Oranje bepaalde in oktober 1575 dat de opbrengsten van de Medemblicker kloostergoederen zouden overgaan op de weeskinderen.

In mei 1578 stemde het stadsbestuur in met het uitkopen van zusters, het betreft vermoedelijk diegenen die destijds nog geen nieuwe levensbestemming hadden gevonden en al die tijd waren blijven wonen in het weeshuis. De drie jongste zusters kregen in plaats van 40 gulden nu een subsidie van 50 gulden, de oudste zusters kregen datzelfde bedrag. Als het hen niet zou lukken om zich hiervan te onderhouden, mochten zij wederom een beroep doen op de stad.⁴⁶

De reeds vermelde zusters Elschen Dircksdr en Folckou Sijvertsdr waren na de opheffing in het huwelijk getreden, een bijna paradoxale lotsbestemming voor een voormalige bruid van Christus.⁴⁷ De jongste bron waarin de naam van een zuster opduikt, stamt uit 1612. Voor een zekere 'Els de bagijn' werd bepaald dat zij ten laste van het weeshuis maandelijks een kaas zou ontvangen.⁴⁸

Sommige zusters werden dus nog lange tijd door de stad bijgestaan in levensonderhoud, echter was voor een zuster als Els het rijke roomse leven toen al veertig jaar verdreven uit het openbare leven. Pas vanaf halverwege de negentiende eeuw zou het rooms-katholicisme een krachtige comeback maken in Nederland. De religie die reeds op aarde begint met hemelen herstelde zich toen ook indrukwekkend binnen de Medemblicker stadsgrenzen.

Mark Raat
Medemblik, juli 2014

Geraadpleegde bronnen

- W. Blockmans & W. Prevenier, *The Promised Lands. The Low Countries Under Burgundian Rule, 1369-1530*, Philadelphia, 1999.
- D. Burger van Schoorel, *Chronyk van de stad Medemblik*, Hoorn, 1767.
- John van Engen, *Sisters and Brothers of the Common Life. The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, Philadelphia, 2008.
- Hildo van Engen, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*, Hilversum, 2006.
- R. Fruin, *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyte van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant, om daerna te reguleren de nyeuwe schiltaele*, Leiden, 1866.
- C.J. Gonnet, *Inventaris van het archief Medemblik*, 's-Gravenhage, 1915.
- K. Goudriaan, 'De derde orde van Sint Franciscus in het bisdom Utrecht. Een voorstudie', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 1, 1998, 205-261.
- K. Goudriaan, 'Empowerment through reading, writing and example: the devotio moderna', Rubin & Simons, *Christianity in Western Europe, c.1100-c.1500* 4, 2009, 407-419.
- D. van Heel, 'Bijzonderheden over tertiariissen te Leiden', *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem* 53, 1936, 258-269.
- A.G. Jongkees, *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen, 1425-1477*, Groningen/Batavia, 1942.
- M. van Luijk, 'Devote vrouwen tijdens de tweede religieuze vrouwenbeweging in de laatmiddeleeuwse Noordelijke Nederlanden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 27.1, 2001, 33-56.
- M. van Luijk, *Bruiden van Christus. De tweede religieuze vrouwenbeweging in Leiden en Zwolle, 1380-1580*, Zutphen, 2004.

A. Merens, 'De geloofsvervolging te Hoorn', *De Speelwagen* 9.1, 1954, 12-15.

F. van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland dl. III*, Leiden, 1756.

R.C.H. Römer, *Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland. Eerste afdeeling*, Leiden, 1854.

J.G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen*, Leuven, 1995.

NA – Nationaal Archief, Den Haag

WFA – Westfries Archief, Hoorn

OA – Oud Archief

ORA – Oud Rechterlijk Archief

Herkomst afbeeldingen:

Archeologie West-Friesland, Hoorn: 5.

Harry Kool, Medemblik: 4.

Nationale Bibliotheek, Madrid: 1.

Rijksmuseum, Amsterdam: 2 en 3.

¹ Dit artikel is in grote lijnen een bewerking van de twee lemmata die ik heb geschreven voor het *Monasticon Trajectense*, het online kloosterverzamelijkwerk van vrouwenconventen behorend tot het Kapittel van Utrecht.

Te raadplegen via <http://www2.let.vu.nl/oz-monasticon/index.php>. Tenzij anders vermeld zijn gegevens uit dit artikel daaruit afkomstig. Het gehele onderzoek is mede tot stand gekomen dankzij gegevens, opmerkingen en medewerking van Peter Swart, Christiaan Schrickx en Koen Goudriaan.

² Juni 2014 is er archeologisch onderzoek verricht aan het Bagijnhof op de locatie van de afgebrande textielzaak. Hier zijn enkele vondsten gedaan die te linken zijn aan het klooster. Eén en ander is nog in afwachting van verdere uitwerking.

³ Burger van Schoorel, 14.

⁴ De Hervorming of Reformatie is de godsdienstige beweging uit de zestiende eeuw onder leiding van Maarten Luther en Johannes Calvijn die uiteindelijk tot het protestantisme heeft geleid.

⁵ Van Mieris, 626.

⁶ NA, Archief Graven van Holland 1253.

⁷ Smit, 55-61.

⁸ WFA, OA Medemblik 379 (bergnr. 1500).

⁹ Van Mieris, 626.

¹⁰ Gonnet, 59.

¹¹ Zie voor een meer uitgebreide beschrijving en verantwoording van deze stelling de tekst onder 1.3 in mijn lemma over het Mariaconvent in het *Monasticon Trajectense*.

¹² Römer, 555 n.4; Goudriaan (1998), 243 en 248.

¹³ NA, Archief Graven van Holland 1253.

¹⁴ Koninklijk Huisarchief, Den Haag, A 11/XIV I/11, folio 133 r-v nr. 287.

¹⁵ WFA, OA Medemblik 36 (bergnr. 10, folio 12v).

¹⁶ WFA, OA Medemblik 36 (bergnr. 9, blz. 26).

¹⁷ Kohieren van de tiende penning. Medemblik WFA, Collectie handschriften 1439 en 1440.

¹⁸ WFA, OA Medemblik 401 (bergnr. 1615.4).

¹⁹ WFA, OA Medemblik 401 (bergnr. 1615.2).

²⁰ Smit, 55-61.

²¹ Een clausuur is een van de buitenwereld afgesloten deel van een klooster.

²² Van Luijk (2001), 33-56.

²³ D. van Heel, 267.

²⁴ Blockmans en Prevenier, 224-225.

²⁵ Een getijdenboek is een middeleeuws gebedenboek, voornamelijk gebruikt voor individuele devotie en gebaseerd op de Romeinse dagindeling van drie uren: de getijden.

²⁶ Goudriaan (2009).

²⁷ H. van Engen, 293-295.

²⁸ J. van Engen, 55-57.

²⁹ H. van Engen, 89; 105-109; 123.

³⁰ Van Luijk (2004), 56-100.

³¹ 'Goederen in dode hand' zijn goederen die aan een (kerkelijke) instelling behoren en zodoende niet kunnen vererven.

³² Jongkees, 88-92; H. van Engen, 310-311.

³³ NA, Grafelijkheidsrekenkamer/registers 3543, toegangsnr. 3.01.27.02, rekening van Pieter Buis.

³⁴ Fruin, 104-105.

³⁵ Kohieren van de tiende penning Medemblik. WFA, Collectie handschriften 1439 en 1440.

³⁶ Zie hiervoor de lemmata over de beide conventen in het *Monasticon Trajectense*.

³⁷ Zie alinea 4.2. in het lemma over het Mariaconvent in het *Monasticon Trajectense*.

³⁸ WFA, OA Medemblik 377 (bergnummer 1608).

³⁹ WFA, ORA Medemblik 5223 (7 januari 1561).

⁴⁰ WFA, ORA Medemblik 5224 (11 en 18 februari 1561).

⁴¹ WFA, ORA Medemblik 5225 (7 juni 1569).

⁴² Van Luijk (2004) 284-286.

⁴³ Van Luijk (2004) 284-290.

⁴⁴ Merens.

⁴⁵ WFA, ORA Medemblik 5225 (4 maart 1568).

⁴⁶ Zie de beide alinea's 2.9 onder de lemmata over het Maria- en Catharinaconvent in het *Monasticon Trajectense*.

⁴⁷ WFA, OA Medemblik 401 (bergnummers 1615.2 en 1615.4).

⁴⁸ WFA, OA Medemblik 36 (bergnummer 10, folio 12v).